

BETLEM

**Devoció,
cultura,
identitat.**

**DE L'1 DE DESEMBRE
AL 12 DE FEBRER**

**Mostra de gravats, material documental
i fotogràfic amb motiu del
VIII centenari del betlem de Greccio.**

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

Vuitè centenari de Greccio

La tradició de fer el betlem compleix enguany vuit-cents anys d'història. La primera representació fou una idea de sant Francesc d'Assís, al poble italià de Greccio, durant la missa de matines del 24 de desembre de 1223. Per això, se'l considera el fundador del moviment betlemista.

Pocs anys abans, al llarg de 1219, Francesc peregrinà a Terra Santa i sembla que el fet de trobar i visitar els llocs on visqué Jesucrist el marcà sobre manera. Alguns autors defensen que la representació de Greccio, en una cova i amb la participació dels veïns de la contrada, l'ajudaven a recordar els sentiments que havia viscut a la gruta de Betlem.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

Enguany, moltes activitats i iniciatives recorden aquesta efemèride i ens hi volem sumar amb aquesta exposició, amb la qual esperem donar a conèixer l'inici i, sobretot, la gran petjada que la tradició de betlem ha deixat a la nostra illa. L'exposició proposa un viatge per la història, els costums i la literatura vinculada al món del betlem.

Cal entendre el betlemisme com un fenomen cultural complex, present a Mallorca des de l'època medieval fins a l'actualitat. Evidentment, cada època ha proporcionat el seu punt de vista i així es manifesta en les restes que se'n conserven. En aquesta mostra voldríem destacar, a més, la perspectiva immaterial, és a dir, aquelles tradicions vinculades al món devocional i popular.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

El betlem de Jesús

Fotografia cedida per la Direcció Insular de Patrimoni

El degà dels betlems illencs té nom propi, ja que es coneix com a betlem de Jesús. Aquest sobrenom li ve pel temple que l'acollí inicialment, el convent franciscà de la Mare de Déu dels Àngels de Jesús. Aquest se situava extramurs, als actuals terrenys de l'Hospital Psiquiàtric. Amb motiu de la desamortització de Mendizábal (1835) s'abandonà i el betlem passà (1843) a l'església de l'Hospital General, coneguda com la Sang. Aquest conjunt, que es creu d'origen napolità i realitzat pels germans Alemanno a final del segle xv, és el betlem fix més antic de tot l'Estat espanyol. És propietat del Consell de Mallorca, i a l'actualitat està en procés de restauració.

El betlem de Jesús ha estat el de major influència devocional i plàstica en els betlems obrats a Mallorca fins a l'actualitat. La cova, la gestualitat de les figures i la capella mateix (imitada a diverses esglésies) són elements propis de la nostra tradició betlemista.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

La llegenda de l'arribada del betlem de Jesús a Mallorca apareix recollida en una pintura conservada a l'església de La Sang:

Circa los any 1536 corré desfeta borrasque una nau que portava los bultos dels set misteris de Ntra. Señora. Son capità Domingo Gangome prometé de regalar un, el que elegissen en la primera terra que destriarian: descubriren la nit el llum de Ntra. Sra. de la Neu del convent de Jesús i esposat esto al P. General elegí el misteri de Belem el qual los fonch regalat.

Transcripció publicada a *El Nadal a Mallorca*, Miquel S. Font (2005).

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

La confraria de la Mare de Déu de Betlem

A final del segle XVI es documenten les primeres mostres de devoció vers el betlem de Jesús, com ara les accions de gràcies. En el segle XVII són comunes les donacions de vestits, joies i presentalles, així com les almoines de les misses dites al seu altar. En el segle XVIII continuà de la mateixa manera i, fins i tot, alguns devots obsequiaven cabells naturals per confeccionar una perruca a la Mare de Déu. Almanco des de 1600 es coneix l'existència de la confraria de la Mare de Déu de Betlem, que aglutinaria el culte a la figura de la Verge Maria del betlem i difondria la seva devoció a tota l'illa. Una manera de fer-ho era mitjançant les estampes (gravats) i els goigs (versos per a ser cantats en llaor i súplica a la Mare de Déu).

Fotografies cedides per la Direcció Insular de Patrimoni

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

Fotografia cedida per la
Direcció Insular de Patrimoni

La confraria tingué representació no només a Ciutat, sinó també a diferents indrets de la Part Forana. Una de les festes més celebrades per part dels confreres era l'Epifania, el 6 de gener. Aquest dia a més de missa i resos solemnes, hi havia una escenificació de l'adoració dels Reis al Nin Jesús.

Finalment, cal afegir que el cicle de Nadal té altres festes i devocions com la del Nom de Jesús. La seva festa se celebrava l'1 de gener i s'hi recordava l'episodi de la circumcisió de Jesucrist, celebració jueva en la qual també s'imposava el nom. A Mallorca conservam diverses capelles i retaules dedicats al Nom de Jesús on podem trobar una imatge de Jesús Infant dempeus, normalment vestit amb túnica.

Bibliografia:

Llompart, G.; Murray, D. G.: *El Belén Mallorquí* (1993). Palma: La Foradada.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

Devoció pel Nadal

Malgrat que el Nadal actual sembla ara que comença amb l'encesa de llums, en l'àmbit litúrgic no s'inicia fins dia 25 de desembre. Abans de l'actual eufòria comercial, l'advent tenia un caire molt més penitencial. Això vol dir que era un temps molt més auster i estricte. Especialment, les comunitats religioses ho vivien d'una manera intensa i es preparaven amb la novena de Nadal: nou dies abans de la festa, amb meditacions i oracions pròpies.

La contemplació del misteri de l'Encarnació de Jesucrist, el seu naixement i infància han generat gran nombre de publicacions i llibres pietosos per acompanyar i adoctrinar els fidels. La majoria s'imprimien de forma senzilla, amb un format petit, per tal de facilitar l'accés a la gent i que fos usat com a llibre de pregària.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

De Mallorca a Amèrica

Quan sant Juníper Serra (1713-1784) partí cap al continent americà, no s'endugué gaires pertinences materials, però sí les tradicions i devocions que havia après i viscut a la seva terra nativa. Gràcies a la biografia escrita pel seu amic i germà franciscà fra Francesc Palou, sabem que en la seva feina d'apostolat i evangelització introduí costums apresos a Mallorca. Pel que fa a Nadal, diu el pare Palou:

«(...) convidando á todos para que asistiesen á los Maytines cantados y á la Misa del Gallo: Concluida esta representaban en un devoto Coloquio el Nacimiento del Niño Jesús unos indios de corta edad, á quienes el devoto Padre instruyó una parte en lengua castellana, y otra en la páme, en aquel gran misterio, que representaban con mucha viveza, con lo qual logró á mas de imponerlos, aficionarlos á él». (Cap. VII. *Relación històrica de la vida del venerable padre fray Junípero Serra*. 1787)

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

A més a més, cal esmentar la devoció de Juníper per la Mare de Déu de Betlem, el qual l'estengué en les seves missions. El franciscà de Petra visqué al convent de Jesús, on realitzà el seu noviciat. Conegué la forta devoció mallorquina per la Mare de Déu de Betlem en el segle XVIII, i segurament ell en formà part.

A la missió de Sant Carles Borromeu, la segona fundada per ell, es conserva una imatge de la Mare de Déu de Betlem, la segona escultura de la Verge Maria més antiga dels Estats Units. Malgrat que sembla que l'advocació també pogués provenir de Portugal, el que és evident és la confiança del pare Serra en aquesta Mare de Déu i com la seva imatge l'acompanyà en les seves aventures missioneres.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

Els pastorells i el teatre nadalenc

La Nativitat de Jesucrist ha estat representada i teatralitzada en múltiples vegades al llarg de la història. Llunyanes són aquelles de l'alta edat mitjana, algunes conegudes com a *Officium Pastorum* (segles XI-XII), en què la història sagrada cobrava vida just abans de l'ofici de matines. Els pastors rebien l'anunci de l'àngel i partien cap a Betlem per adorar el minyó diví. Els drames litúrgics representats en l'interior dels temples foren la llavor del teatre que a partir del segle XV arribaria a l'exterior de les esglésies. En el cas de Mallorca, es coneixen alguns fragments de la *Consueta dels pastorells* (segle XVI) gràcies al manuscrit Llabrés. Amb el pas dels anys s'anà popularitzant i introduint dins les llars.

Nadal de 1951

Imprenta S.S. Corazones
Palma de Mallorca

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

Els pastorells són un conjunt d'obres de teatre que, inspirades per la història bíblica, narren els fets des del punt de vista dels pastors. No solen faltar les principals escenes evangèliques, com ara l'anunciació i l'adoració per part dels pastors. Evidentment, són les hereves dels antics teatres litúrgics. Reberen aquest nom a partir del segle XVIII, i tingueren gran èxit durant el segle XIX i fins ben entrat el segle XX. Essencialment, gràcies a les representacions que s'organitzaven en les escoles de monges o costures, encara que també hi ha testimonis de representacions familiars en els interiors domèstics.

Bibliografia:

- Llompart, G.; Murray, D. G.: *El Belén Mallorquí* (1993). Palma: La Foradada.
- Font Poquet, M. S.: *El Nadal a Mallorca* (2005). Palma: Miquel Font editor.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

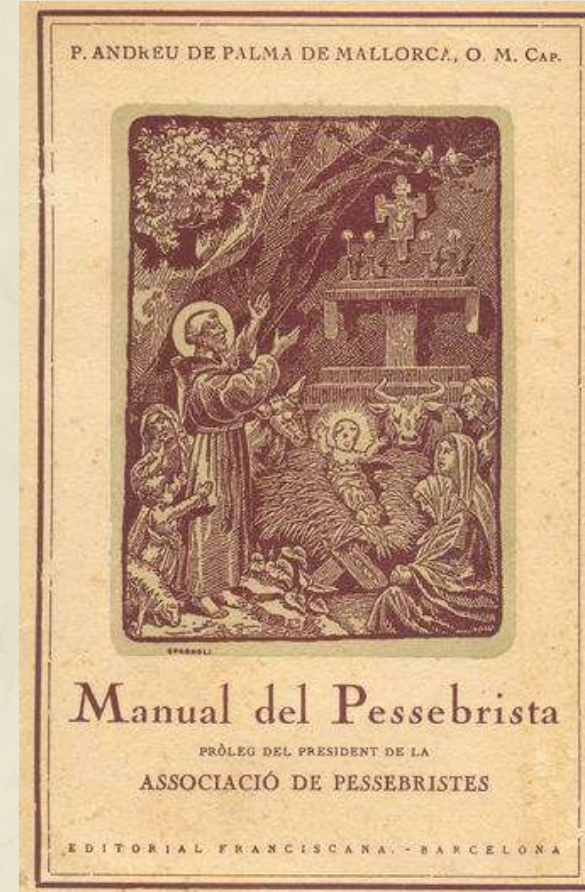

El betlem a casa

El betlem és un dels elements indispensables per celebrar Nadal. Encara que podria semblar una tradició decaiguda pel moviment del món actual, molta gent guarda la tradició de fer el betlem i també de visitar aquells més monumentals preparats a llocs públics o esglésies.

Preparar un betlem no és una cosa improvisada i cada betlemista té el seu ritual. Existeixen moltes publicacions que expliquen com s'ha de fer, que comparteixen tècniques i habilitats. Hem de destacar la gran figura de fra Andreu de Palma, franciscà caputxí que fundà l'associació de pessebristes de Tarragona i publicà el llibre *Manual del pessebrista* (1927).

El betlem també el podem trobar representat plàsticament en multitud de suports, especialment en les tradicionals felicitacions de Nadal.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

De Mallorca a Betlem... i tornada

Betlem, tant si ens referim a la ciutat de Palestina com a la representació plàstica de la Nativitat, ha estat tema d'inspiració per a grans escriptors de la nostra literatura. Especialment, volem destacar el conjunt d'obres sorgides arran de la peregrinació a Terra Santa i la impressió que aquesta va provocar.

Maria Antònia Salvà, Miquel Costa i Llobera, i Pere Llobera (cosí del segon) varen participar del IV pelegrinatge espanyol a Terra Santa. Amb una breu escala a Barcelona, el 23 d'abril de 1907 partiren cap a Palestina en un viatge que a més els duria cap a Atenes, Constantinoble, Xipre, Beirut, el Caire i Roma. Una aventura de més de quaranta dies.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

De les vivències sorgiren entre d'altres, el llibre *Visions de la Palestina* (1908) de Costa, *Impresión de Tierra Santa* (1915) de Llobera, i *Viatge a Orient* de Salvà (no publicat fins al 1998). Aquestes cròniques de viatge a Terra Santa s'inspiraven aleshores en altres obres similars com la de Jacint Verdaguer: *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* (1889). No foren les darreres, perquè altres mallorquins també aportaren la seva visió del tema. A més a més, hem de destacar material inèdit exposat com ara el dietari manuscrit de la peregrinació i els poemes escrits per Maria Antònia Salvà. D'aquests, presentam els vinculats amb la ciutat de Betlem.

De la literatura vinculada amb Nadal i les tradicions d'aquesta època, s'ha preparat un petit tast amb el llibre d'Antoni Maria Alcover *Ses matances i ses festes de Nadal* (1896), una versió manuscrita del poema "Nit de Nadal" de Llorenç Riber i *La minyonia d'un infant orat* (1935) del mateix autor.

BETLEM

Devoció, cultura,
identitat.

Gràcies per la vostra visita.

Bon Nadal!

